

Ηλεκτρονικό περιοδικό της
Ιεράς Μητροπόλεως
Κυρηνείας

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΜΑΓΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΠΟΜΑΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 11

2021

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΜΑΓΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΣΤΗΝ ΑΠΟΜΑΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Abstract: The present study aims to explore the magical religious element, which has characterized for centuries the so-called “savages”, and the gradual attempt to remove magic from the civilized world, whose focal point is the phenomenon of religion. The study, also, investigates, whether the magical element in its various forms is still manifested and highlighted in religious practices specifically in Christianity. That is why, the magical coexists and may in fact be identified with the religious, as the sacred element is their common characteristic, without, however, being indistinguishable.

Keywords: savage/sauvage; Entzauberung/disenchantment/ désenchantement; шаман; Covid-19; Idolatry.

Στό παρόν μελέτημα θά επιχειρηθεῖ μία συζήτηση πάνω στή σχέση τοῦ μαγικοῦ-θρησκευτικοῦ στοιχείου, πού διακρίνει ἐπί αἰῶνες τούς ἀποκαλούμενους «ἄγριους» (savage, sauvage) —παρά τή γενικότερη ἄποψη ὅτι «δέν ὑπάρχουν ἄγριες κοινωνίες πού θά μπορούσαν νά μᾶς ἀποκαλύψουν τόν ἄνθρωπο κατά τήν πρωταρχική στιγμή πού συνειδητοποιεῖ τόν ἑαυτό του [...] Καμία τέτοια κοινωνία δεν εἶναι γνωστή»¹ ἀλλά καί πάνω στή βαθμιαία ἀπόπειρα νά ἀπομακρυνθεῖ τό μαγικό ἀπό τόν κόσμο τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐστιάζει περισσότερο στό φαινόμενο τῆς θρησκείας. Ἐπειδή ὁμως τό μαγικό συνυπάρχει² καί μάλιστα ταυτίζεται μέ τό θρησκευτικό, ἔχοντας ἀμφότερα ὡς κοινό στοιχεῖο τό ἱερό,³ χωρίς πάντως αὐτό νά σημαίνει ἀπολύτως ὅτι

* Πτυχίο κλασσικῆς φιλολογίας (1991), PhD φιλοσοφίας (2002) ΕΚΠΑ. Ἔχει γράψει βιβλία καί ἄρθρα πάνω σέ ζητήματα βυζαντινῆς καί ρωσικῆς φιλοσοφίας. Διαχειρίζεται τήν ιστοσελίδα «Φιλοσοφική σκέψις», ἐνῶ εἶναι σύμβουλος ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ *Στέπα*.

¹ Marcel Gauchet, *Ἡ ἀπομάγευση τοῦ κόσμου. Μία πολιτική ἱστορία τῆς θρησκείας*, μτφρ.: Ἄ. Κλαμπατσέα, Πατάκης, Ἀθήνα 2011, σ. 22.

² Λεων. Ἰ. Φιλίππιδου, *Πρωτογόνων θρησκευτική ζωή*, Ἀθήνα 1964, σ. 92, 113.

³ Νίκη Ἡ. Παπαγεωργίου, *Μεταμορφώσεις τοῦ ἱεροῦ. Κοινωνιολογία καί θρησκεία στό ἔργο τοῦ Marcel Mauss*, Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 197.

δέν διακρίνονται,⁴ θά έρευνηθεῖ παράλληλα έν συνεχεία εάν τό μαγικό ύπό διάφορες μορφές παραμένει καί αναδεικνύεται στίς έκδηλώσεις τοῦ θρησκευτικοῦ, καί πιό συγκεκριμένα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Α΄.

Θά ξεκινήσω τήν αναφορά στό μαγικό καί στό θρησκευτικό από τό απόσπασμα τῆς *Έξόδου*:

Καί εἶπε Κύριος πρὸς Μωυσῆν καί Ἀαρών λέγων· καί εάν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς Φαραώ λέγων· δότε ἡμῖν σημεῖον ἢ τέρας, καί ἐρεῖς Ἀαρών τῷ ἀδελφῷ σου· λάβε τήν ράβδον καί ρίψον ἐπί τήν γῆν ἐναντίον Φαραώ καί ἐναντίον τῶν θεραπόντων αὐτοῦ, καί ἔσται δράκων. Εἰσῆλθε δέ Μωυσῆς καί Ἀαρών ἐναντίον Φαραώ καί τῶν θεραπόντων αὐτοῦ καί ἐποίησαν οὕτως, καθάπερ ἐνετείλατο αὐτοῖς Κύριος· καί ἔρριψεν Ἀαρών τήν ράβδον ἐναντίον Φαραώ, καί ἐναντίον τῶν θεραπόντων αὐτοῦ, καί ἐγένετο δράκων. Συνεκάλεσε δέ Φαραώ τούς σοφιστάς Αἰγύπτου καί τούς φαρμακοῦς, καί ἐποίησαν καί οἱ ἐπαοιδοί τῶν Αἰγυπτίων ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν ὡσαύτως. Καί ἔρριψαν ἕκαστος τήν ράβδον αὐτῶν, καί ἐγένοντο δράκοντες· καί κατέπιεν ἡ ράβδος ἡ Ἀαρών τάς ἐκείνων ράβδους. Καί κατίσχυσεν ἡ καρδία Φαραώ, καί οὐκ εἰσήκουσεν αὐτῶν, καθάπερ ἐνετείλατο αὐτοῖς Κύριος.⁵

Έδῶ φαίνεται ὅτι τά ὅρια τῶν δυνατοτήτων μεταξύ τῶν μάγων οἱ ὅποιοι ἀποδίδονται μέ τίς λέξεις «φαρμακοί» καί «ἐπαοιδοί», καί τῶν πιστῶν στόν Θεό κατά τήν ἐπιτέλεση τῆς πράξης εἶναι συγκεκριμένα. Ἀλλά ἐπίσης διακρίνεται ὅτι ὁ Θεός εἶναι παντοδύναμος.

Τόν 19^ο αἰ., καί βεβαίως πρὶν ἀπό τίς σχετικές συστηματικές κοινωνιολογικές-ἀνθρωπολογικές προσεγγίσεις, ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν στήν πραγματεία του *Φιλοσοφικές θεωρήσεις* (1871) ἀναφέρεται, καί μάλιστα ἀναλυτικά, στήν ἐξέλιξη ἀπό τό μαγικό στό θρησκευτικό:

Στήν λατρεία τῆς μαγείας τῶν πρωτόγονων, ὁ Θεός, ἢ αὐτή ἡ Παντοδυναμία ἢ μή προσδιορισμένη σέ σχέση μέ τήν διάνοια ἢ τήν ἠθική, φαίνεται κατ' ἀρχάς ἀδιαχώριστη ἀπό τό πρόσωπο τοῦ μάγου: αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι Θεός, ὅπως τό φετίχ.

⁴ Bronislaw Malinowski, *Μαγεία, ἐπιστήμη καί θρησκεία*, μτφρ.: Β. Ντζούνης, Πλέθρον, Ἀθήνα 2019, σ. 9, 97.

⁵ *Έξ.* 7: 8-12.

Αλλά, μέ τόν καιρό, ό ρόλος τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου-Θεοῦ, γιά ἕναν ἄνθρωπο τῆς πραγματικότητας, κυρίως γιά ἕναν ἄγριο ό όποιος, χωρίς νά διαθέτει κανένα μέσο νά προφυλαχθεῖ ἐνάντια στήν ἀδιάκριτη περιέργεια τῶν πιστῶν του, παραμένει ἀπό τό πρωί ὡς τό βράδυ ὑποταγμένος στίς ἀναζητήσεις τους, καθίσταται ἀδύνατος. Ἡ κοινή λογική, τό πρακτικό πνεῦμα μιᾶς ἄγριας φυλῆς, πού ἀναπτύσσονται ἀργά, εἶναι ἀλήθεια, ἀλλά πάντοτε περισσότερο, ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς ζωῆς καί παρ' ὄλες τίς θρησκευτικές ἀσυναρτησίες, πετυχαίνουν νά δείξουν μέ αὐτό τήν πρακτική ἀδυναμία τοῦ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος, ὑποκείμενος σέ ὄλες τίς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες καί ἀναπηρίες, εἶναι Θεός. Ὁ μάγος παραμένει λοιπόν γιά τούς ἄγριους πιστούς του ἕνα ὑπερφυσικό ὄν ἀλλά μόνον στιγμιαῖα, ὅσο βρίσκεται ὑπό τήν κατοχή ἑνός πνεύματος. Ἀλλά ἀπό ποιό πνεῦμα κατέχεται; Ἀπό τήν Παντοδυναμία, ἀπό τόν Θεό. Ἐπομένως ἡ Θεότητα βρίσκεται συνήθως ἔξω ἀπό τόν μάγο. Ποῦ τήν ἀναζητοῦμε; Τό φετίχ, ὁ Θεός-ἀντικείμενο, ἔχει ξεπεραστεῖ· ὁ μάγος, ὁ ἄνθρωπος-Θεός, ἐπίσης. Ὅλοι αὐτοί οἱ μετασχηματισμοί, τήν ἐποχή τῶν πρωτόγονων, ἔχουν ἀναμφίβολα πλημμυρίσει τούς αἰῶνες. Ὁ ἄγριος, πού ἔχει πλέον προοδεύσει, ἔχει κάπως ἀναπτυχθεῖ καί εἶναι πλούσιος ἀπό τήν παράδοση πολλῶν αἰῶνων, ἀναζητεῖ λοιπόν τήν Θεότητα πολύ μακριά ἀπό αὐτόν, ἀλλά πάντοτε ἀκόμα στά ὄντα τά πράγματι ὑπαρκτά: στό δάσος, στό βουνό, στόν ποταμό, καί πολύ ἀργότερα στόν ἥλιο, στήν σελήνη, στόν οὐρανό.⁶

Στό παρατεθέν ἀπόσπασμα ὁ Ρῶσος διανοητής ἐπισημαίνει ὅτι ὁ μάγος ἀρχικά εἶχε καί ἐξελικτικά ἀπέβαλε τίς «θεϊκές ιδιότητές» του, κυρίως δέ τήν παντοδυναμία πού χαρακτηρίζει ἀποκλειστικά τή θεότητα. Ἀλλά ὁ Μπακούνιν ἀναγνωρίζει κυρίως ὅτι ὁ ἄγριος ἔχει σημειώσει συνολικά πρόοδο, ἔχοντας φύγει ἀπό τό στάδιο τοῦ φετιχισμού καί τοῦ τοτεμισμού,⁷ ἀλλά ἐπίσης ἔχοντας φθάσει νά διακρίνει τό μαγικό ἀπό τό θρησκευτικό. Πάντως, ὅσον ἀφορᾷ τόν ρόλο τῶν μάγων, καταγράφονται περιπτώσεις, ἀκόμη καί στόν 20^ο αἰ., λ.χ. στή ρωσική Ἰπὼ Ἀνατολή, κατά τίς όποίες ἡ ἐπιρροή τοῦ μάγου-σαμάν (шаман) στους ἀπλοϊκούς καί ἀμαθεῖς ἀνθρώπους τῆς κοινότητας εἶναι ἀπόλυτη: «Αὐτοί οἱ μάγοι ἦταν οἱ ἀνελέητοι πνευματικοί δυνάστες

⁶ Μικαήλ Μπακούνιν, *Φιλοσοφικές θεωρήσεις πάνω στό φάντασμα τοῦ Θεοῦ, τόν πραγματικό κόσμο καί τόν ἄνθρωπο*, μετφρ.: Δημ. Μπαλτάς, Ἐκδόσεις S@mizdat, Ἀθήνα 2021, σ. 58-59.

⁷ Γιά τούς ὅρους βλ. Νίκη Ἡ. Παπαγεωργίου, *Μεταμορφώσεις τοῦ ἱεροῦ*, ὁ.π., σ. 96: «Οἱ ὄροι “φετίχ” καί “φετιχισμός” ἀναφέρονται σέ όποιοδήποτε ἀντικείμενο θεωρεῖται φορέας ὑπερφυσικῆς ἢ μαγικῆς δυνάμης. Ὁ ὅρος τοτεμισμός σημαίνει “συγγενική” ἢ “φιλική σχέση” στίς γλώσσες τῶν Ἰνδιάνων Ὁτζίμπονα. Στίς κοινωνικές ἐπιστήμες δηλώνει τήν προέλευση μιᾶς οἰκογένειας, φυλῆς ἢ πατριᾶς ἀπό κάποιον τοτεμικό ζῶο ἢ φυτό καί τό πλέγμα τῶν τελετουργιῶν καί ἀπαγορεύσεων πού συνοδεύουν τή ζωή τῶν μελῶν μιᾶς τοτεμικῆς ομάδας».

τῶν ἀπλοϊκῶν κατοίκων τῆς Ἰσθμίας Ἀνατολῆς, τῶν ὁποίων ἐκμεταλλεύονταν τὴν εὐπιστία, τὴν ἀνάγκη καὶ τὸν ἐναγώνιο μεταφυσικό φόβο».⁸

Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὴν ἀναφερθεῖσα περίπτωση τῶν μάγου-σαμάν, πού δέν εἶναι ἀσφαλῶς ἡ μοναδική, γίνεται γενικά δεκτό ὅτι στὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὸ μαγικό στό θρησκευτικό τὸ στοιχεῖο τῆς μαγείας «εἶναι μία ιδιότητα τοῦ ἀντικειμένου ἢ μᾶλλον τῆς σχέσης μεταξύ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Περικλείει τόσο τὸν ἐπιτελεστή μάγο ὅσο καὶ τὸ ἀντικείμενο στό ὁποῖο θά ἀσκηθεῖ ἡ μαγεία, καθὼς καὶ τὰ μέσα μέ τὰ ὁποῖα γίνονται τὰ μάγια».⁹ Ἐννοεῖται ὅτι ἡ φωνή, ὡς τὸ κύριο ὄργανο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, ἔχει καθοριστικό ρόλο στὴν τεχνική τῆς μαγείας. Δηλαδή, παράλληλα μέ τὴ χρήση τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων, ἔχουμε τὸν λόγο μέ τὴ μορφή τῶν ἐπικλήσεων καὶ τῶν προσευχῶν.¹⁰

Παράλληλα, στὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ μαγικό στό θρησκευτικό, ὁ ἰθαγενὴς ἀρχίζει νὰ κατανοεῖ σταδιακά ὅτι «ὑπάρχουν φυσικὲς συνθήκες καὶ αἰτίες, καὶ μέσῳ τῶν παρατηρήσεων του γνωρίζει ἀκόμη ὅτι μπορεῖ νὰ ἐλέγξει αὐτὲς τὶς φυσικὲς δυνάμεις. Ἡ γνώση του, φυσικά, εἶναι περιορισμένη, παραμένει ὅμως ὀρθή καὶ εἶναι μία ἀπόδειξη ἐναντία στὸν μυστικισμό».¹¹ Σχετικὰ μέ τὴ διανοητικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἰθαγενοῦς θά φέρω δύο παραδείγματα. Στὸ βιβλίο του *Walden. Ἡ ζωὴ στό δάσος* ὁ Χένρι Ντέιβιντ Θωρό, συγκρίνοντας τὴν ἄνετη ιδιοκτησία πού δέν κατέχει ἀλλὰ πού ἐνοικιάζει ὁ φτωχὸς Ἀμερικανὸς τῆς ἐποχῆς του με τὴν κατοικία ἐνός ἄγριου, θά διερωτηθεῖ: «Πῶς γίνεται ἐκεῖνος πού τὰ ἀπολαμβάνει ὅλα αὐτὰ [ἐνν. τὶς ἀνέσεις τοῦ σπιτιοῦ] νὰ εἶναι φτωχὸς ὡς πολιτισμένος, ἐνῶ ὁ ἄγριος πού δέν τὰ ἔχει, νὰ εἶναι πλούσιος ὡς ἄγριος;».¹² Δεύτερο παράδειγμα εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ διατύπωση τοῦ Ντερσού Οὐζαλά, τοῦ ἰθαγενῆ τῆς ρωσικῆς Ἰσθμίας Ἀνατολῆς, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ σχετικὴ ἀφήγηση τοῦ Βλαντίμιρ Ἀρσένιεβ, στάθηκε νὰ προσευχηθεῖ σὲ ἓνα κινεζικό εἶδωλο: «Πλησίασε στό εἶδωλο, γονάτισε μπροστὰ του καὶ ὑποκλίθηκε δύο φορές μέχρι τὸ ἔδαφος. Ἔμεινα ἔκπληκτος πού προσευχόταν σὲ ἓνα κινεζικό εἶδωλο. Ντερσού, τοῦ εἶπα. Γιατί προσεύχεσαι; Εἶναι ἓνας Κινέζος θεός! Δέν ἔχει σημασία,

⁸ Μητρ. Νέστορος, *Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Καμτσάτκα*, Ἐκδόσεις Ἱερᾶς Μονῆς Παρακλήτου, Ὠρωπὸς Ἀττικῆς 1993, σ. 104.

⁹ Malinowski, *Μαγεία, ἐπιστήμη καὶ θρησκεία*, ὁ.π., σ. 80.

¹⁰ Γιά σχετικὰ παραδείγματα βλ. Φυλιππίδου, *Πρωτογόνων θρησκευτικὴ ζωὴ*, ὁ.π., σ. 67-71.

¹¹ Malinowski, *Μαγεία, ἐπιστήμη καὶ θρησκεία*, ὁ.π., σ. 23. Γιά τὶς ἀντιφάσεις τοῦ μυστικισμοῦ βλ. ἐνδεικτικὰ Νικολάι Μπερντιάγιεβ, *Πνεῦμα καὶ πραγματικότητα*, μτφρ.: Ἄντ. Χατζηθεοδώρου, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1968, σ. 156-194.

¹² Henry D. Thoreau, *Walden. Ἡ ζωὴ στό δάσος*, μτφρ.: Β. Ἀθανασιάδης, Κέδρος, Ἀθήνα 2007, σ. 70.

καπετάνιε, μοῦ ἀπάντησε. Τί ποιός θεός, θεός μου, θεός σου, Κινέζος θεός, ὅλοι εἶναι ὁ ἴδιος Θεός – δεν ὑπάρχουν τρεῖς».¹³ Πέρα ἀπό τό ἄν διαφωνεῖ κανεῖς, ἐννοῶ ἀπό θρησκευτικῆς-χριστιανικῆς πλευρᾶς, μέ τό συμπέρασμα τοῦ Ντερσού Οὐζαλά, ἔχει ὀπωσδήποτε ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ ἰθαγενῆς φθάνει σέ μία ιδιαίτερη θρησκευτικότητα, γιά τήν ὁποία θά ἀκούσουμε νά γίνεται συχνά λόγος —ὄχι φυσικά ἀπό «ἰθαγενεῖς» ἢ «ἀγρίους»— στήν ὀρθολογική ἐποχή μας.

Παρά ταῦτα, στήν ἱστορία τῶν ἰδεῶν καί στήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας προβλήθηκε ἡ ἀντίληψη τῆς ἀναγκαιότητας (;) γιά τήν ἀπομάγευση (Entzauberung, disenchantment, désenchantement) τοῦ κόσμου. Εἶναι γνωστό ὅτι στή διάλεξή του μέ θέμα «Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα» (1919) ὁ Βέμπερ χρησιμοποίησε ἀρκετές φορές τόν ὄρο «ἀπομάγευση» περιφραστικά¹⁴ ἀλλά καί τό ρῆμα «ἀπομαγεύω»,¹⁵ γιά νά περιγράψει τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τό μαγικό «διά νά καθυποτάξωμεν ἢ ἐξικετεύσωμεν τά πνεύματα», ἀφοῦ αὐτό μπορεῖ νά γίνει πραγματικότητα μέ τή βοήθεια τῆς τεχνολογίας καί τῆς λογικῆς. Ἐδῶ φαίνεται ὅτι τό μαγικό στοιχεῖο ἐξακολουθεῖ νά εἶναι παρόν στήν κοινωνία καί στό γίνεσθαι, ἐνῶ ὁ μόνος τρόπος νά καθυποταχθεῖ εἶναι ἡ λογική. Μερικά χρόνια ἀργότερα, ὁ Μ. Χορκχάιμερ καί ὁ Τ. Ἀντόρνο, στό γνωστό βιβλίο τους *Ἡ διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ*, θά ὑποστηρίξουν ὅτι «τό πρόγραμμα τοῦ Διαφωτισμοῦ ὑπῆρξε ἡ ἀπομάγευση τοῦ κόσμου»,¹⁶ υἱοθετώντας τόν ὄρο τοῦ Βέμπερ.

Ἄν καί ἐσχάτως ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι «οἱ παλιές θεότητες κατοικοῦσαν μέσα σέ αὐτό τόν κόσμο δίχως νά μποροῦσαν νά δράσουν πάνω του συνολικά»,¹⁷ το αἶτημα γιά ἀπομάγευση τοῦ κόσμου παραμένει. Δικαιολογημένα λοιπόν θά διερωτηθεῖ κανεῖς γιά ποιόν λόγο εἶναι ἀναγκαία αὐτή ἡ ἀπομάγευση τῆ στιγμῆ πού τό μαγικό ἔχει ἐξελιχθεῖ στό θρησκευτικό, ἀλλά καί ἐάν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ σύγχρονη κοινωνία (ἄς ποῦμε ἡ εὐρωπαϊκῆ καί ἡ ἀμερικανική, ἄν καί μέ ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις) εἶναι κατ' ἐξοχήν λογικοκρατική. Θά ἔτεινε κανεῖς νά ἰσχυριστεῖ ὅτι οἱ

¹³ Βλαντιμίρ Ἀρσένιεφ, *Ντερσού Οὐζαλά*, εἰσ.-μτφρ.-σχόλ. Ν. Χαραλαμπίδης, Στοχαστής, Ἀθήνα 2019, σ. 177.

¹⁴ Max Weber, *Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα*, μτφρ.: Ἰω. Συκουτρῆς, Ἀθήνα 1933, σ. 67: «τήν ἐκ μαγικῶν δυνάμεων ἀποκάθαρσιν τοῦ κόσμου», σ. 86: «τήν ἐκβολήν τῶν μαγικῶν δυνάμεων ἐκ τοῦ κόσμου».

¹⁵ Weber, *Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα*, ὁ.π., σ. 79: «εἰς τόν ἀρχαῖον κόσμον πού δεν εἶχεν ἀπομαγευθῆ ἀπό τοὺς θεούς».

¹⁶ Max Horkheimer and Theodor Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, μτφρ.: E. Jephcott, Stanford University Press, Stanford 2002, σ. 1.

¹⁷ Gauchet, *Ἡ ἀπομάγευση τοῦ κόσμου*, ὁ.π., σ. 108.

«μαγικές δυνάμεις του κόσμου» για τις όποιες έκανε λόγο ο Βέμπερ, είναι ακόμη παντοδύναμες σε σχέση με τη λογική του ανθρώπου. Αυτό εξηγείται διότι το ιερό που είναι γνώρισμα και του μαγικού, «στή σύγχρονη κοινωνία παίρνει συμβολικές διαστάσεις», ενώ παράλληλα «οι παραδοσιακές μορφές θρησκευτικότητας χάνουν την έμβέλειά τους και στη θέση τους αναπτύσσονται άλλες που εξυπηρετούν τις ίδιες λειτουργίες. Η θεώρηση αυτή μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε γιατί σε ένα κόσμο με μεγάλη τεχνολογική και πολιτιστική κινητικότητα, ο σύγχρονος άνθρωπος επιμένει να ζήσει το συμβολικό του ουσιαστικά με τρόπο μαγικό και θρησκευτικό».¹⁸

Και αν υποστηριχθεί τελικά ότι αυτή η «απομάγευση του κόσμου» είναι επιβεβλημένη αλλά όχι πλήρως επιτευχθείσα για τον πολιτισμένο άνθρωπο, ένα άλλο ζήτημα έρχεται να προστεθεί στη συζήτηση: Στή θρησκεία του Χριστιανισμού, όπως αυτή γίνεται κατανοητή ή βιώνεται από τους πιστούς, διαπιστώνεται μία τάση ειδωλοποίησης (idolatry) συγκεκριμένων έκδηλώσεών της (λ.χ. στην επίκληση του ονόματος του Θεού, στη χρήση των υλικών στοιχείων της Θείας Κοινωνίας, στην προσκύνηση των λειψάνων των αγίων κ.ά.). Έτσι, και ύστερα από αιώνες, δεν είναι παράδοξο ότι προβάλλεται πλέον μία άλλη αναγκαιότητα για αποειδωλοποίηση ή απομαγικοποίηση¹⁹ του χριστιανισμού.

Β΄.

Έξ αρχής θά σημειώσω ότι αυτό το αίτημα ή η αναγκαιότητα για την απομαγικοποίηση της θρησκευτικότητας και πιά συγκεκριμένα του Χριστιανισμού, δεν είναι κάτι που έχει συζητηθεί συστηματικά. Βεβαίως το φαινόμενο και το συνακόλουθο αίτημα συζητείται κατά καιρούς και προτείνεται ως τέτοιο μεταξύ διακεκριμένων θεολόγων και Χριστιανών διανοητών, πάντοτε με αφετηρία συγκεκριμένα παραδείγματα, όρισμένα από τα όποια θά αναφέρω και θά σχολιάσω εν συνεχεία, αλλά δεν έχει αποτελέσει μέρος της ποιμαντικής της Έκκλησίας.

Ός πρώτο λοιπόν παράδειγμα στην όλη συζήτηση θά σημειώσω την επίκληση του ονόματος του Θεού κυρίως μέσα από τις ευχές του ιερέως. Έδω έχει ιδιαίτερη

¹⁸ Νίκη Ή. Παπαγεωργίου, *Μεταμορφώσεις του ιερού*, ό.π., σ. 251-252.

¹⁹ Χρυσόστομος Σταμούλης, *Κάλλος τό άγιον. Προλεγόμενα στην φιλόκαλη αισθητική της Ορθοδοξίας*, Ακρίτας, Αθήνα 2010, σ. 255.

σημασία τό γεγονός ότι ή εὐχή-ἐπίκληση «δέν ἐκφωνεῖται ἀπλῶς ἀπό τόν ἱερέα, ἀλλ’ ἱερουργεῖται ἀπ’ ὄλο τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ή ἐπίκλησις. Εἶναι ἱεουργία ἐπικλήσεως, πράξη αἰτήσεως, γιά τή μεταβολή τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου σέ Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ καί γιά τόν ἁγιασμό τῶν πιστῶν».²⁰ Ἐπειδή μάλιστα στίς ἀρχές τοῦ 20^{οῦ} αἰ. παρουσιάστηκε τό γνωστό ζήτημα τῶν Ὀνοματολατρῶν, οἱ ὁποῖοι γενικά δέχονταν ὅτι ή συνεχῆς ἐπανάληψη τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ φθάνει νά σώσει τόν ἄνθρωπο,²¹ θά θυμίσω ἐπί τοῦ προκειμένου τή διευκρίνιση τοῦ Κάλλιστου Ware: «Τό ὄνομα εἶναι δύναμη, ἀλλά μία μηχανική ἐπανάληψη δέν πετυχαίνει τίποτα ἀπό μόνη της. Ἡ Προσευχή τοῦ Ἰησοῦ δέν εἶναι ἓνα μαγικό φυλακτό. Ὅπως σέ ὅλες τίς μυστηριακές ἀκολουθίες, ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νά συνεργήσει μέ τόν Θεό διαμέσου τῆς ζωντανῆς πίστεως του».²² Ἔτσι ή προσευχή καί ή ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ δέν λειτουργοῦν με τρόπο μαγικοθησκευτικό. Σέ μία γενικότερη ἐπισήμανση, θά ἔλεγα ὅτι συνολικά ή θρησκευτική Ἀκολουθία εἶναι πιό σύνθετη καί πολύπλοκη ἀπό τήν τεχνική διαδικασία τῆς μαγείας,²³ ἐνῶ ὡς βιωματική ἐμπειρία τοῦ χριστιανοῦ ἀποκτᾶ ἓνα πνευματικό, ἥ μέ φιλοσοφικούς ὅρους ἠθικό καί μεταφυσικό,²⁴ περιεχόμενο, τό ὁποῖο πάντως δέν διαθέτει ή μαγεία.²⁵

Τό ἐπόμενο παράδειγμα πού θά ἀναφέρω, τό ὁποῖο μάλιστα παρουσιάζει μία ἐπικαιρότητα λόγῳ τοῦ φονικοῦ πανδημικοῦ ἰοῦ covid-19 στούς καιρούς μας, ἀφορᾷ τή Θεία Κοινωνία, τήν ὁποία λαμβάνει ὁ πιστός στή Θεία Εὐχαριστία. Ἀλλά πάντως εἶναι ἀναγκαῖο νά προσεχθεῖ ὅτι στή Θεία Λειτουργία «τίποτε δέ γίνεται μηχανικά, μαγικά. Τίποτε δέν εἶναι θαμπό καί σκοτεινό, ἄν καί εἶναι ὑπέρ λόγον».²⁶ Σέ πρακτικό ἐπίπεδο, καί λόγῳ, ἐπαναλαμβάνω, τοῦ ἰοῦ covid-19 στή ζωή μας, ἐάν ή στάση ὀρισμένων πιστῶν (;) συνοδεύεται ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι «μέ τήν πίστη δέν ἀρρωσταίνουμε ποτέ, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ξαναρρωστήσουμε ἢ ὅτι ἄν παρ’ ὅλα αὐτά ἀρρωστήσουμε, δέν ἔχουμε ἀνάγκη ἀπό γιατρούς ἢ φάρμακα, τή στιγμή πού μπορούμε νά θεραπευτοῦμε ἀνά πᾶσα στιγμή μέ τίς προσευχές»,²⁷ τότε αὐτή ή πίστη

²⁰ Ἀρχιμ. Βασιλείου, *Εἰσοδικόν*, Ἱερά Μονή Σταυρονικήτα, Ἅγιον Ὄρος 1987, σ. 91-92.

²¹ Γιά τίς προσεγγίσεις τοῦ προβλήματος βλ. Sergei Boulgakov, *The Orthodox Church*, μτφρ.: L. kesich, St Vladimir’s Seminary Press, New York 1988, σ. 148.

²² Κάλλιστος Ware, *Ἡ δύναμη τοῦ ὀνόματος*, μτφρ.: Δημ. Χουλιάρáκης, Ἐλ. Μασσαλή, Δημ. Κόκκινος, Πορφύρα, Ἀθήνα 2015, σ. 39.

²³ Βλ. καί Malinowski, *Μαγεία, ἐπιστήμη καί θρησκεία*, ὁ.π., σ. 97.

²⁴ Πβ. Μητρ. Νέστορος, *Ἀναμνήσεις ἀπό τήν Καμισάτκα*, ὁ.π., σ. 108.

²⁵ Νικολάε Στάινχαρτ, *Τό Ἡμερολόγιο τῆς εὐτυχίας*, μτφρ.: Ν. Κουκοβίνος, Μαΐστρος, Ἀθήνα 2006, σ. 231.

²⁶ Ἀρχιμ. Βασιλείου, *Εἰσοδικόν*, ὁ.π., σ. 92.

²⁷ Στάινχαρτ, *Τό Ἡμερολόγιο τῆς εὐτυχίας*, ὁ.π., σ. 221.

χαρακτηρίζεται από «άλαζονεία και αφέλεια»,²⁸ όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Νικολάε Στάινχαρτ. Έδω θα προσθέσω ότι όρισμένοι Χριστιανοί της εποχής μας καταλήγουν να αποδώσουν μαγικές ιδιότητες συνολικά στα στοιχεία του ναϊκού οικοδομήματος, γεγονός που είναι άκρως παρακινδυνευμένο σε περιπτώσεις δημόσιας υγείας και ασφάλειας. Κατά ταυτα δέν γίνεται κατανοητό και αποδεκτό από όρισμένους πιστούς ότι είναι σύνηθες να υπάρχουν μικρόβια, σκόνες κ.ά. εντός ενός ναϊκού οικοδομήματος και βλαβερά για τή δημόσια υγεία. Όπως επίσης είναι αναμενόμενο ένας ναός, ως υλικό οικοδόμημα, να υποστεί υλικές ζημιές λόγω ενός σεισμού, μιās πυρκαγιās, μιās καταρρακτώδους βροχής κ.ά.

Έάν ο χριστιανός θεωρεί ότι ή πίστη του πρέπει να συνοδεύεται από τήν απόδοση μαγικών ιδιοτήτων στις ιερές εκκλησιαστικές τελετές εν γένει (στή Θεία Εὐχαριστία), στον χῶρο (δηλαδή στο ίδιο τό ναϊκό οικοδόμημα) ή βεβαίως στα υλικά αντικείμενα (λ.χ. στή λαβίδα του Κοινού Ποτηρίου από τό οποίο λαμβάνει ο πιστός τό Σῶμα και το Αἷμα του Χριστού), τότε αδυνατεί, νομίζω, να διακρίνει τά ὅρια του μαγικού από τό θρησκευτικού, τά ὅποια πάντως διέκρινε ἐξελικτικά και μέ ἔστω περιορισμένη λογικότητα ο «ἄγριος». Βεβαίως, αν και αυτή ή αδυναμία του πιστού μπορεί να ἐξηγηθεῖ από τό γεγονός ότι ο ἴδιος συγχέει τήν ιερότητα του μαγικού μέ τήν ιερότητα του θρησκευτικού, φαίνεται, ὅμως, τελικά ότι δέν μπορεί να ὀρίσει τό ὄντολογικό περιεχόμενο τής πίστης του, δηλαδή τής σχέσης του μέ τό Ἄκτιστο.

Ἀκολούθως, ἕνα παράδειγμα που επίσης ἔχει γίνει σημείο συζήτησης και ἐνίοτε αντιπαράθεσης μεταξύ των πιστών, είναι τό θαῦμα. Έάν ὡς θαῦμα ἐννοηθεῖ μία ιδιαίτερη κατάσταση, που ὑπερβαίνει τούς φυσικούς νόμους —πρᾶγμα που ἀσφαλῶς δέν συμβαίνει σε μία μαγική τεχνική διαδικασία—, θα πρέπει να παρατηρηθεῖ ότι αυτή ή κατάσταση δέν προκαλεῖται ἀπλῶς και μόνον από τήν προσωπική ἐπιθυμία του πιστού ή τίς εὐχές-ἐπικλήσεις, ἀλλά κατά Θεία παραχώρηση. Στο πλαίσιο αυτό θα τονίσει ο Νικολάε Στάινχαρτ ότι «ὁ Θεός βέβαια κάνει θαύματα, ἀλλά μόνο ὅταν Ἐκεῖνος θελήσει. Ἡ ἱστορία τής Ἐκκλησίας μᾶς δείχνει πῶς τά θαύματα δέν γίνονται κάθε μέρα, οὔτε ὁ Θεός μᾶς προειδοποιεῖ πότε θα κάνει θαῦμα, για να πᾶμε να τό παρακολουθήσουμε».²⁹ Ἀσφαλῶς προϋποτίθεται ἐδῶ ή πίστη του ἀνθρώπου, ὅπως

²⁸ Στάινχαρτ, *Τό Ἡμερολόγιο τής εὐτυχίας*, ὁ.π., σ. 221.

²⁹ Ὁ.π.

φαίνεται λ.χ. στην *Καινή Διαθήκη*.³⁰ Και φυσικά ούτε στή μοναδικότητα του θαύματος δεν μπορεί να αναζητηθεί μία μαγική τεχνική διαδικασία.

Άφρασα ως τελευταίο παράδειγμα ένα σύμπτωμα της νεοελληνικής, και όχι μόνο, εκκλησιαστικής ζωής που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά του Χριστιανού αλλά και της οικογένειάς του. Πρόκειται για τον «γεροντισμό», την προσκόλληση του/της συζύγου ή αμοτέρων των συζύγων σε έναν «γέροντα», σε μία σχέση πλήρους εξάρτησης της καθημερινής ζωής τους από τους λόγους και την καθοδήγησή του. Έσχατως μάλιστα ο «γεροντισμός» φαίνεται να συσχετίζεται και με τη σημερινή αντιεμβολιαστική τάση απέναντι στον πανδημικό ιό covid-19, η οποία καταγράφεται εντός της Έκκλησίας και της κοινωνίας στην Ελλάδα και αλλού.³¹ Επιβάλλεται να σημειωθεί ότι ο «γέροντας», ακόμη κι αν έχει πράγματι φθάσει σε έναν μεγάλο βαθμό πνευματικής κατά Χριστόν τελειώσεως, δεν θα πρέπει να έχει σε καμία περίπτωση τον ρόλο του έπιτελεστή μάγου, στον οποίο αναφέρθηκα έκτενως στο παρόν μελέτημα, αλλά βεβαίως ούτε του ιατρού ούτε του ψυχοθεραπευτή ή ακόμα του συμβούλου οικογενειακής ζωής. Για την αλήθεια, πάντως, να προσθέσω ότι πολλές φορές οι ίδιοι οι πιστοί καταλήγουν να αποδώσουν αυτόν τον ρόλο σε κάποιον «γέροντα».

Έτσι, στά παραπάνω ένδεικτικά παραδείγματα, και φυσικά σε άλλα της θρησκευτικής-εκκλησιαστικής ζωής, η πίστη του Χριστιανού οδηγείται αναπόφευκτα

στην ειδωλοποίηση και στον μαρασμό, γίνεται σχετική, καταντᾶ μαγικό σύμβολο. Μία πίστη όσο τακτοποιημένη και αν είναι σε επίπεδο συμβόλων, λέξεων, μορφών, εάν δεν γίνει προσωπική, είναι καταδικασμένη στην αντικειμενοποίηση και στον άφανισμό. Τα σύμβολα και οι λέξεις στοχεύουν την αποκάλυψη του προσώπου, δεν αποτελούν από μόνα τους αλήθεια.³²

Πάντως αυτή η σταδιακή μετάλλαξη της πίστης σε μαγικό σύμβολο δεν γίνεται αντιληπτή στην σκέψη εκείνων των πιστών, οι οποίοι τελικά περιχαράκωνονται, άσυνείδητα ή συνειδητά, στις μαγικές ιδιότητες των υλικών πραγμάτων-συμβόλων. Αλλά και όσον αφορά τα σύμβολα, θα τονίσω ότι αυτά, ως λέξεις-ἐπικλήσεις, δεν

³⁰ *Ματθ.* 17: 20 «εάν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως [...] οὐδέν ἀδυνατήσει ὑμῖν»· *Λουκ.* 8: 50: «μή φοβοῦ, μόνον πίστευσον καί σωθήσεται».

³¹ Βλ. ένδεικτικά τή συνέντευξη του ἀρχιμ. Βαρθολομαίου, ἐφημ. *Καθημερινή*, στήλη Συνέντευξη, 14.11. 2021, σ. 35.

³² Σταμούλης, *Κάλλος τό ἅγιον*, ὁ.π., σ. 74.

έξαντλούν τό ὄντολογικό περιεχόμενο τῶν πραγμάτων καί σέ τελική ἀνάλυση τῆς σχέσης τοῦ κτιστοῦ μέ τό Ἄκτιστο.

Ἐπιλογικά

Ἀπό τά παραπάνω μπορεῖ νά κρατήσῃ κανεῖς τήν ἐπισήμανση ὅτι στήν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων δέν ἐπετεύχθη πλήρως ἡ «ἀπομάγευση τοῦ κόσμου», παρά τήν καθοριστική δύναμη τῆς λογικῆς καί τή σύγχρονη κυριαρχία τῆς τεχνολογίας, — «ἀπομάγευση» πού συνήθως ἐπιθυμεῖ ὁ σκεπτόμενος ὀρθολογικά ἄνθρωπος. Παράλληλα δέ σήμερα, περισσότερο ἴσως ἀπό ἄλλες ἐποχές, ἔχει ὀδηγηθεῖ ὁ ἴδιος ὁ Χριστιανός στή «μαγικοποίηση» τῶν ἐκδηλώσεων-συμβόλων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀκόμη καί οἱ λέξεις στή Θεία Λειτουργία, (μέ ἀποκορύφωμα τόν συγκλονιστικό γιά τήν ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου λόγο τοῦ Χριστοῦ «Λάβετε φάγετε, τοῦτό ἐστιν τό σῶμά μου ... Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτο γάρ ἐστιν τό αἷμά μου»)³³ ἀντί νά ἐκφράζουν τήν προσωπική πίστη καί μετοχή στό γεγονός, ἔχουν ἀποκτήσει ἕναν χαρακτήρα εἰδώλου, ἕνα μαγικό περιεχόμενο. Ἀλλά νομίζω ὅτι οἱ λέξεις καί τά σύμβολα δέν ἐξαντλούν τό ὄντολογικό περιεχόμενο τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τό ὅποιο ἴσως πρέπει νά ἀνακαλύψῃ ἐκ νέου ὁ Χριστιανός.

³³ *Ματθ.* 26:26-28.